

A Halotti beszéd és könyörgésben négyszer is előfordul az *isa/ysa*:

- (1) ýfa pur ef chomuv uogmuc.
- (2) ýfa kí nopun emdul oz gimilf twl. halal nec halaláál holz.
- (3) ifa ef num igg ember mulchotia ez vermut.
- (4) yfa mend ozchuz iarov vogmuc.

Az *isa* szó eredetére vonatkozóan nem született meggyőző hipotézis. Az első megfejtési kísérlet Révai Miklós nevéhez fűződik (1803: 82); ő úgy vélte, az *isa* az észti *vissist*, a lapp *vissast*, a finni *vissi* (jelentésük: 'gewiss', 'certus') rokona, tehát finnugor örökség. Ezt Szinnyei József cáfolta (1879: 263); mint rámutatott, e szavak a svédből kerültek át az észti, lappba és finnbe; a svéd *viss* megfelelői.

Korda Imre szerint (1887: 175-178) az *isa* az *i*-közelre mutató névmási tő és a *-sza* toldalék (*addsza*, *monddsza*) kombinációja; jelentése 'íme'. E feltevés hangtani és jelentéstani problémáit Szarvas Gábor (1887: 217) mutatta ki. Korda az *ysá*-t *iszá*-nak olvasta, arra hivatkozva, hogy az *s* betű a Halotti beszéd *milost* szavában kétségtelenül *sz* hangot jelöl. Azonban, mint Szarvas felhívja rá a figyelmet, az *sz* olvasat csak az *fi* betűkapcsolat esetében lehetséges. Állítása szerint a Halotti beszéd korában a közelre mutató névmási tő még *e* magánhangzót tartalmazott, nem *i*-t. További probléma, hogy a *-sza* morféma csak igékhez járulhatott, mutató névmáshoz nem. Szarvas jelentéstani érve az 'íme' értelmezés ellen, hogy az nem illik az *ysa* (2) alatti előfordulásához. Szarvas szerint az *ysa* a latin *enim* 'valóban, bizonyára' jelentéstani megfelelője.

Mariánovics Milán (1911: 349) az óbolgár *ješa*, *eša* óhajtást kifejező indulatszóban vélte megtalálni az *isa* forrását. Ezt a hipotézist Melich János cáfolta (1911: 409-411). Mint Melich rámutatott, a magyarban a *-ja/-je* nem fejlődött *-i*-vé – sem a szlávból való átvétel során (vö. *jasli* – *jászol*, *jaršik* – *érsek*, *jarica* – *jérce*), sem a magyar nyelv belső életében. Az óbolgárból, ószlávól való átvételt az is valószínűtlenné teszi, hogy a szó rendkívül ritka az ószláv nyelvemlékekben.

Mészöly Gedeon (1955: 176-178) Korda Imre teóriáját módosította. Az *isa* (nála *isá*) jelentése szerinte is 'íme', 'ecce'. Az *isa* összetett szó (ezért nem jellemző rá a magánhangzóharmónia); az *is* és az *a* mutató névmási elem alkotja, tehát szerkezete az *ismég*-ből eredő *ismét*-tel párhuzamos. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára is ezt a megfejtést fogadja el feltételesen. Azonban ez a megfejtés is vet fel problémákat mind hangtani, mind jelentéstani tekintetben. Egyrészt az *is* a korai nyelvemlékekben, köztük a Halotti beszéd és könyörgésben, mindig *es* alakú (vö. *isa es num igg ember*); az *is* feltehetőleg később keletkezett az *es* *e*-jének zártabbá válásával. Az *is* kérdéses, hogy mind a négy *isá*-t tartalmazó tagmondatba jelentésébe beleillik-e egy mutató névmás vagy mutató értékű indulatszó. Bár Bárczi (1963: 87) az első két *isá*-t 'íme' jelentésűnek tartja, Pais (1942) valamint A. Molnár (2005) mindegyiket 'bizony'-nak érti. Benkő (1977) ugyan mindegyiket 'ímé'-nek értelmezi, de a második, a harmadik és a negyedik esetben a 'bizony'-t is lehetségesnek tartja (Benkő 1980).

Gaál Imre Péter két írásában a Korda- és Mészöly-féle értelmezés újabb változatát mutatja be (1999: 260; 2000: 399), anélkül, hogy kísérletet tenne az értelmezés problémáinak megoldására. Gaál szerint az *i-s-a* három elemből áll, melyek jelentése 'ez és az'.

¹ Köszönettel tartozom Gugán Katalinnak hasznos tanácsaiért.

Írásunkban arra szeretnénk rámutatni, hogy a hantiban is található egy *isa* szó, mely hangalakilag és jelentésében is rokonítható a Halotti beszéd *isa* szavával. Az *isa* többször feltűnik például a Ruttkay-Miklián Eszter által publikált szinjai hanti mesékben (Ruttkay 2009: 186-209). Az *isa* itt három rokon jelentésben fordul elő: 'teljesen' (lásd (5)), 'minden(féle)' (6) és 'mindig' (7):

- (5)a. **isa** māšja
'[Ő] **teljesen** szótlan.'
- b. in χōtəŋ χōr **isa** χōl rākənl
'A hattyúalak **teljesen** leesik.'
- (6) mŭj **isa** öt allel, ši
'**Mindenféle** dolgot mutat, bizony.'
- (7) **isa** tinasletən
'**Mindig** kereskednek.'

Steinitz hanti etimológiai szótára (DEWOS 1: 18-19) szerint a kazymi, szinjai és suriskari nyelvjárás *īsa* szavának, illetve a serkali nyelvjárás *īsat* alakváltozatának jelentése: 'alles, alle, ganz, für immer'. Ime kettő Steinitz példái közül:

- (8) wojlal **īsa** χōlije jōχətsət
'seine Tiere kamen **alle** insgesamt'
- (9) met aj neŋel seksel, seksel – **īsa** weškat
'sie schlugen die jüngste Frau – **ganz** unschuldig'

A Ruttkay-Miklián Esztertől 'teljesen'-nek, Steinitztől 'ganz'-nak fordított *isa* jelentéstanilag közel áll a Halotti beszéd 'bizony'-nak értett *isa* szavához. A Halotti beszéd *isá*-ja ugyan mondathatározói, a hanti példák *isa*-ja pedig fokhatározói, időhatározói, illetve determinánsi értelmű, de közös bennük a [+maximális] jelentéskomponens. Az alábbi, tagadáshoz kapcsolódó előfordulások párhuzama különösen feltűnő:

- (10)a. **isa es num igg ember** mulchotia ez vermut
'egyetlen egy ember sem kerülheti el ez vermet'
- b. **isa nemōl** āntəm
teljesen semmi nincs
'egyáltalán semmi sincs'

A rokonítást hangtani okok sem gátolják. Bár a hanti *isa* alveoláris *sz*-t, az ómagyar *isa* feltehetőleg posztalveoláris *š*-t tartalmaz, mindkét változat levezethető egy ugor *iša* alakból – tekintve, hogy az ugor *š* az osztjákban egybe esett az *s*-szel (Honti 1999: 129).

Ezek fényében elképzelhető, hogy az ómagyar *isa* ugor kori örökség. A DEWOS (Steinitz 1966-1993: 18) a hanti *isa*-t az 'egy' jelentésű *i*, *ij*, *aj* szóval alkotott összetételek között említi, olyan névutós szerkezetek társaságában mint *aj sayit* 'zaodno (együtt)', *i sayet* 'alle, alles, ganz'. Ha ez az eredeztetés tartható (a *sayet* névutó 'mentén, vminek megfelelően, mint' jelentésű, tehát e szerint az *isa* a magyar *egyaránt*, *együtt*, *egyként* alakulatok

megfelelője volna), akkor hipotézisem az esetben valószínűsíthető, ha az *i sayet isá*-vá való grammatikalizálódása még az ugor egység korában végbement.

Hivatkozások

- Bárczi Géza (1963) *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Gondolat.
- Benkő Loránd (1977) A legkorábbi magyar szövegelemlekcsoport. *Olvasatok. Értelmezések. Magyar Nyelv* 73: 130–46, 288.
- Benkő Loránd (1980) *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Korda Imre (1887) Ysa. *Magyar Nyelvőr* 16: 175-178.
- Mariánovics Milán (1911) Ysa. *Magyar Nyelvőr* 40: 349.
- Melich János (1911) Isa. *Magyar Nyelv* 7: 409-411.
- Mészöly Gedeon (1955) A Halott Beszéd néhány szavának stílustörténeti módszerű megfejtése. *Magyar Nyelv* 51: 176-182.
- Pais Dezső (1942.) A Halotti Beszéd olvasása és értelmezése. *Magyar Nyelv* 38: 159–62.
- Révai Miklós (1803) *Antiquitates Litteraturae Hungaricae*. Pestini, Trattner.
- Ruttkay-Miklián, Eszter (2009) Szinjai hanti mesék. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 186-209.
- Steinitz, Wolfgang (1966–1993) *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Berlin: Akademie Verlag.
- Szarvas Gábor (1887) Ysa. *Magyar Nyelvőr* 16: 217.
- Szinnyei József (1879) Révai magyar-ugor nyelvhasználat. *Nyelvtudományi Közlemények* 15: 248-286.